

GLAGOLJSKI RUKOPIS »ČASI NASUŠN'IH'« (SVAGDANJI ČASOVI) U RIZNICI ŽUPSKE CRKVE U GROHOTAMA NA ŠOLTI

(U povodu 500. obljetnice tiskanja prve hrvatske, glagoljaške knjige
»Misala po zakonu Rimskog dvora«, 1483.)

Slavko Kovačić

Opis rukopisa

Među rukopisima, tiskanim knjigama i dokumentima Župskog ureda Grohote odabranima za izložbu u Riznici župske crkve sv. Stjepana nalazi se tvrdo u kožu ukoričeni glagoljski rukopis formata 101 × 141 mm kojemu je naslov *Časi nasušn'ih'*.¹ Posebne naslovne stranice nema, a nije ni bila napisana. Navedeni je naslov na vrhu sadašnjeg lista 11r koji u originalnoj paginaciji nosi broj 1 označen slovom »az«. Ispod njega je odmah podnaslov: »V' nedilju na salvoslovie«, a zatim je na toj i nekoliko daljnjih stranica tekst nedjeljnih pohvala. Dalje slijede tekstovi ostalih časova za nedjelju i druge dane u tjednu izvađeni iz brevijara.

Rukopis ima 179 listova od prilično debelog i tvrdog papira bez vodenih znakova (debljina je tih 179 listova uzetih zajedno 30 mm). Glagoljski je tekst ispisan na listovima 11r—113r. Glavni su naslovi, veća početna slova (inicijali) i upute (rubrike) napisani crvenom, a sve ostalo crnom bojom. Prije ispisivanja potegnute su olovkom vodoravne crte kojima je točno određena visina pojedinih redaka i razmaka među njima, a tako i dvije okomite crte kojima je određena širina lijevog i desnog ruba, odnosno početak i kraj redaka, što na većini stranica poslije pisanja nije izbrisano i odmah od prve upada u oči. Originalna paginacija označena glagoljskim slovima od »az« do »slovo-ize« (1—210) teče bez prekidanja na listovima 11r—111r. Četiri posljednje glagoljicom ispisane stranice nemaju originalne paginacije. U navedenom slijedu brojaka zabunom je dva puta napisana znamenka 127 (r.i.ž.) za list 74r i v. Napomenimo još da je rukopis u nekom popisu knjiga župske biblioteke u Grohotama nekoć nosio redni broj 290 (usp. list 1r) uz koji je udaren pečat s tekstom: »Officium parochiale S. Stephani protomartyris Grohote«.

Sadržaj osnovnog glagoljskog teksta i kasniji dodaci

Već smo u naslovu i opisu rukopisa sasvim kratko naznačili njegov sadržaj. Da bi čitatelji imali potpuniji uvid, ovdje navodimo najprije naslove pojedinih liturgijskih časova prema danima u tjednu: *V' nedilju na slavoslovie* (list 11r), *V' nedilju na prvi čas* (16v), *V' ponedilnik'* (19r), *Va vtornik'* (19v), *Vo sredu* (20r), *V' četvertak'* (20v), *V' pětak'* (21r), *Na tretii čas'* (29v), *Na šestii čas'* (33r), *Na devětii čas'* (36v), *U [I] ponedělnik na slavoslovie* (40r), *va vtornik' na slavoslovie* (44r), *Vo sredu na slavoslovie* (45v), *Vo četvertak' na slavoslovie* (47v), *V' pětak' na slavoslovie* (50r), *V' sobotu na slavoslovie* (52v), *V' nedělju na večerni* (56r), *V' ponedělnik' na večerni* (59v), *Va vtorak' na večerni* (61v), *Vo sredu na večerni* (63v), *V' četvertak na večerni* (65v), *V' pětak' na večerni* (69r), *V'sobotu na večerni* (72v), *Na pavečernicě* (78r). Zatim slijede vlastiti dijelovi za časove u vrijeme adventa i kroz božićnu osminu (*Vlašće ot' vremena*): *V' sobotu prežde nedilě prviě prišestvia* (84r), *V' nedělju pervuju prišestva* (85r), *V' nedělju vtoru prišestva* (89r), *V' nedělju tretju* (91r), *V' nedělju četvrtu* (97r), *V' navečerie Rojstva Gospodna* (99r), *Na Rojstvo Gospodne* (101v), *V' prazdnik' S. Stefana Prvomučenika* (104r), *V' prazdnik' S. Ioana Apostola i Blagověštnika* (105v), *V' prazdnik svetih'*

¹ Apostrofom ovdje i unaprijed označavamo glagoljski poluglas u rukopisu pisan jednostavno okomitom crtom poput latiničkog velikog slova »I«.

Mladenec' (107r), *V' prazdnik' S. Tomasa episkopa i mučenika* (110r), *V' neděljju črez' osminu Rojstva Gospodna* (110v), *V' prazdnik' S. Silvestra papi i ispovědnika* (112v), *Na Obrězanie Gospodne i osmicu Rojstva* (113r). Tu glagoljski tekst najednom prestaje. Do kraja knjige preostale su još 133 stranice na kojima su trebali slijediti vlastiti dijelovi liturgijskih vremena od Obrezanja do posljednje nedjelje po Duhovima i blagdana.

Dobro je odmah ovdje upozoriti na nekoliko zanimljivih napomena u rubrikama ovog »Nasućnika«, važnih za utvrđivanje mjesta i vremena njegova nastanka. Tako u rubrici na listu 16rv prepisivač spominje molitvu koju »naređi Leon papa X. za poman'kaniē i sagrišeniē čovičanske slabosti govoreći s. officii«. Na listu 17v—18r upozorava: »Ima znat svaki koiī bude se služit s ovim Nasućnikom iliti Diurnom, da zaradi lašnine od pisan'ie ne metnu psalme kako u Breviaru već skloni sve zaidno kako ćeš naći naprid u istomu Nasućniku...« Na listu 77r obrazlaže: »Sad mećem uspomenu S. Jerolima, parvo jerbo ie Dalmatin, drugo jer ie sastavitel' naši slova i jezika, a treće tomu se naš arcibiskup ne suprotivi...« Na listu 97v prepisivač priznaje: »Ovu molitvu zaboravi metnuti e na parvoi večerni; zato e mećem' na drugoi; koju valē govoriti na obe večerne i vrimeni takojer i priko nedile do nadvečerē«. Nije za nas bez važnosti ni napomena na listu 102v da se na drugoj božićnoj misi čini« uspomena svetoj Anastažiji mučenici«.

Na nutarnjim stranama korica i na brojnim stranicama koje su nakon prekida pisanja glagoljskog teksta ostale prazne naknadno su osobe koje ne navode svoja imena dodavale neke molitve i unosile razne bilješke bosančićom i latinicom.

Dodaci su pisani bosančićom brojniji i stariji. Već na nutarnjoj strani prve korice čitamo najprije bilješku datiranu 18. V. 1852. o količini žita što ga je neimenovani primio od Stipe Krcatovića, a onda malo niže drugu datiranu 28. VII. 1852. o tomu kako je zacijelo isti neimenovani posudio pet fiorina Marku Krcatoviću čijemu je sinu Ivi, dodaje on, već prije posudio jedan fiorin. — Na listovima 2v—3r čitamo tri molitve na staroslavenskom jeziku, a na 3v se opisuje »mīn]ogo korisna molitva za svakoga kršćanina...«. Ostale su stranice do početka glagoljskog teksta prazne (pet je listova, vjerojatno također praznih, između sadašnjih listova 3 i 4 izrezano!), a poslije glagoljskog teksta, pri samom kraju knjige opet nalazimo nekoliko zapisa i molitava pisanih bosančićom. Tako je na listu 174v opisana »Likarija kada protisne i na udarac«, a na listu 175r »Likarija za groznicu«. Na listu 177r nalazi se bilješka: »Ovo neka se zna. Godine 1851. dado Ivanu Vokasoviću vijorina 16 u cvancikam, a to na 18. šetembra«, poslije prekrizena (kad je dug vraćen?!). Na listovima 177v i 178r tri su molitve na staroslavenskom jeziku, a na 178v »Uspomena za dobro znati rađu od polja« (o rezanju loze i sijanju žita i sočiva) datirana godinom 1839. Na listu 174rv opet nalazimo dvije molitve na staroslavenskom jeziku. Sudeći po rukopisu bosančice, reklo bi se, da je spomenute molitve pisala jedna, a ostale bilješke druga ruka. Molitve je očito pisao neki svećenik, a bilješke možda koji pismeni seljak kakvih je u Poljicima bilo, poglavito u obiteljima u kojima je stanovao brat ili stric svećenik.

Latinicom je pisan najprije »Blagoslov polja protiva skotim svake vrsti izpisan iz velikoga moralište Scavinia« na listovima 115v—121v, a onda na listu 172v adresa Francuskinje Tereze Givellit, stanodavke Antona Manenice i odmah zatim na listu 173r adresa: »Au monsieur Antoin Manenizza, rue dell'echelle No. 24 a Marseille, en France«. Latinicom, dosta lošim rukopisom, zapisano je još na trećoj stranici korice: »Ako nassi grisi vapiju osvetu, a karv Isukarstova vapije milosardje.« Za razliku od ovog posljednjeg »Blagoslov polja« na hrvatskom jeziku pisan je lijepim rukopisom i po Gajevu pravopisu, a adrese izrazito lijepim rukopisom.

Povijest rukopisa

U opisanom rukopisu nigdje ne nalazimo ime prepisivača glagoljskog teksta, a ni poblize podatke o mjestu i vremenu gdje i kada je on na tom poslu

radio. Na temelju navedenih napomena u rubrikama dade se ipak nešto zaključiti barem šire o vremenu i kraju pisanja.

Spominjanje pape Leona X. (1513—1521) određuje moguću najnižu vremensku granicu koja već po tome ne može ići ispod prve polovice XVI. st. Za određivanje gornje vremenske granice može nam poslužiti napomena o dodavanju »uspomene sv. Jerolima«, kojoj se, naglašava prepisivač, »naš arcibiskup ne suprotivi«. Ako je rukopis nastao u splitskoj nadbiskupiji, a čini se da jest, njegov *terminus post quem non* bila bi 1807. g., kad je umro posljednji splitski nadbiskup staroga niza Lelije Cippico. Uostalom, to je vrijeme kad se glagoljicom sve manje piše i u krajevima u kojima je ona bila pismo svakodnevnog upotrebe, a pogotovo na splitskom području gdje su glagoljaši redovito pisali bosančicom.

Izraz »naš arcibiskup« ima još veću važnost za određivanje kraja u kojem je i za koji je ovaj *Nasućnik* prepisivan, jer su u tim stoljećima glagoljaši živjeli i djelovali samo u dvije naše nadbiskupije: splitskoj i zadarskoj. Oblik imena zadarske zaštitnice »Anastažija« u hrvatskom tekstu rubrike, a ne »Stošija«, kako je nazivaju na cijelom zadarskom području, upućuje na splitsku provenijenciju rukopisa, a to potkrepljuje i to, što je na splitskom području nađen (gdje se je vjerojatno nalazio od svog postanka, a od prve polovice XIX. stoljeća sasvim sigurno!).

Uspoređujući glagoljski tekst *Nasućnika* s odgovarajućim tekstovima u glagoljskim brevijarima objavljenim u Rimu 1648., 1688. i 1791. g. ustanovili smo da u osnovnom tekstu tj. u zazivima, molitvama, psalmima, kratkim čitanjima i himnima grafički i jezično uglavnom doslovno slijedi dva međusobno gotovo identična izdanja Levakovićevo i Paštrićevo (1648. i 1688.). Tu prepisivač *Nasućnika* unosi rijetke inačice, a to su poneko ikaviziranje jata i pokoja ligatura koje nema u navedenim izdanjima. Međutim, u tekstu rubrika odmah uočavamo bitnu razliku, jer tu prepisivač napušta staroslavenski, a služi se štokavsko-ikavskim narječjem hrvatskog jezika. Osobito upada u oči da dosljedno prevodi grčke izraze kao *Epifanija*, *Pasha*, *pashovnoje*, *Pentikosti*, u *Vodokršće*, *Vazam*, *vazmeno*, *Duhovi*. Na temelju ovog uspoređivanja možemo s priličnom sigurnošću suziti vrijeme prepisivanja glagoljskog teksta na drugu polovicu XVII. i do 1791. g., kad je izišlo treće rimsko izdanje brevijara koje se u mnogim pojedinostima razlikuje od dvaju prethodnih i od *Nasućnika*.

Nemoguće je utvrditi razlog zbog kojega je prepisivanje prekinuto i to nakon što je veći dio bio dogotovljen. *Nasućnik* je ipak bio u upotrebi. To dokazuju tragovi prstiju koji su ga, očito, često otvarali. Na listove koji su bili ostali prazni, poslije su, kako smo naveli, dodane neke molitve i bilješke bosančicom i latinicom, koje nam pružaju neke, iako ne posve određene i potpune podatke o sudbini ovog zanimljivog rukopisa. Posebno su važni u tom pogledu spomenuti datumi između 1839. i 1852. g., a isto tako latinički dodatak »Blagoslova polja« koji po obliku slova i pravopisnim značajkama upućuje na drugu polovicu XIX. ili početak XX. stoljeća, iz kojeg je vremena i navedena adresa Manenice.^{1a} Spominjanje Kratovića i Manenice jasno pokazuje da je rukopis u to doba bio u poljičkom selu Ostrvici, gdje žive obitelji toga prezimena. Maneničina adresa upućuje na zaključak da je tada bio u vlasništvu neke obitelji Manenica, a opravdava naslućivanje da je u daljoj prošlosti pripadao nekom svećeniku glagoljašu iz tog plemena. Imamo podatke o četvorici glagoljaša Manenica iz XVIII. i XIX. stoljeća, a zacijelo ih je bilo i prije, samo što su podaci o imenima glagoljaša splitske nadbiskupije iz razdoblja prije kraja XVII. stoljeća općenito rijetki, pa to ne možemo sigurno tvrditi. Od svih je ostrvičkih svećenika najviši položaj i ugled imao don Ive Maneničić, »vikarij Polie i Radobile«,² koji je kroz četrdesetak godina,

^{1a} Ante Manenica je osnovnu školu završio u sjemeništu u Priku oko 1860. g. (usp. Arhiv Nadb. sjem. u Splitu, svezak 41, svešćić 15). Poslije je bio profesor jezika na gimnazijama u Kotoru i Zadru (usp. Program Velike državne gimnazije u Zadru za šk. g. 1907/08, Zadar, 1908, str. 51).

² Naslov njegove službe upotrebljen u matici vjenčanah župe Kučice—Vinišće pri upisu podataka o vjenčanju od 14. XI. 1746. za koje je don Ive podijelio oprost od treće navjedi. Usp. Historijski arhiv Zadar (HAZ), Mk br. 1257.

od oko 1730. pa sve do svoje smrti 1771. g., bio na čelu brojnog glagoljaškog klera splitske nadbiskupije.⁹ Nešto je mlađi od njega bio don Juraj Mane-
nenić (†1795),⁴ a još mlađi don Marko Maneničić (†1817).⁵ Posljednji je sve-
ćenik iz tog roda bio don Ante Manenica koji je završio nauke u Priku
1809. g., a umro u dubokoj starosti od 92 godine 1876. g.⁶ *Nasućnik* je vje-
rojatno prepisan u prvoj polovici XVIII. stoljeća kad su don Ive i don Juraj
bili mladi svećenici, pa nije isključeno da ga je pisao upravo jedan od njih,
a poslije ga nasljeđivali don Marko i don Ante.

Posebno je pitanje, kako je i kada ovaj rukopis od Manenica iz Ostrvice
prešao u vlasništvo Župskog ureda Grohote. Zacijelo ga je onamo donio neki
svećenik koji ga je kupio ili dobio na dar u Poljicima. Po svemu se čini da
je taj prenos izvršen negdje u vrijeme drugog svjetskog rata, jer *Nasućnik*
nije zaveden u inventar župskog arhiva i biblioteke što ga je negdje prije
početka ili u samom početku rata sastavio tadašnji župnik don Marin Bezić,
a na prvoj stranici *Nasućnika* ipak je, kako smo spomenuli u početku opi-
sujući ga, naznačen inventarski broj 290 i uza nj pečat Župskog ureda Gro-
hote s latinskim tekstom. Takav se je pečat upotrebljavao samo u doba tali-
janske okupacije otoka⁷ i možda još neko vrijeme do prisilne evakuacije
domaćeg pučanstva na proljeće 1944. g., kad su i župnici zajedno sa svojim
župljanima po naredbi Njemaca morali napustiti otok i nastaniti se u Splitu
i okolici.⁸ Taj novi inventar, mlađi od don Marinova, nije se sačuvao.⁹

⁹ Do sada smo najstariji spomen don Ive kao »vikarija« našli u matici vjenčanih župe Rogoznice pri upisu vjenčanja od 20. X. 1732. Usp. Nadbiskupski arhiv Split (NAS), Miscell. br. 2. str. 376. — Vikarom je imenovan zacijelo barem nešto prije navede-
nog datuma. Da je u toj službi ostao do smrti vidi se po dokumentima iz raznih
godina u kojima se spominje (usp. na pr. Marko MISERDA, *Spomenici Gornjih Poljica*,
Split 1981., dok. br. 124, 302, 313, 378 i 391) i konačno po upisu njegova imena s na-
словom »Vicarło foraneo della Provincia di Poglizza« u splitsku knjigu misa za pre-
minule članove »dliirske« bratovštine pod nadnevkom 10. I. 1771. Usp. Kaptolski arhiv
Split (SAS), br. inv. 394 list 39v.

⁴ U dnevniku splitskog nadbiskupa Cupillija čitamo da je 22. IX. 1714. u njegovoj kapeli
primio kleričko odijelo Jure Maneničić sin Stjepana i Mande iz Poljica. Usp. NAS,
S. 68 list 153r. Nema sumnje da je to don Juraj za koga su nakon njegove smrti
splitski članovi bratovštine pod nadnevkom 14. IV. 1795. služili ili dali služiti sv. mise.
Usp. KAS, br. inv. 394 list 103r.

⁵ Sin Tadije i šime Sičić, umro u 81. godini života u svojoj kući u Ostrvici na 18.
VI. 1817. i pokopan u crkvi sv. Nikole. Usp. NAS, S-M. Parice župe Ostrvica, umrl, 2.
tromjeseč 1817.

⁶ Otac mu se zvao Stipan, a braća Ivan i Petar. Usp. NAS, S. 95 Patrimonia clericorum
pod 20. II. 1906. Prema šematizmu iz 1847. g. rođen je 1784., zaređen za svećenika 1800.,
služio kao osobni pomoćnik bolesnog župnika Zvečanja. Usp. *Schematismo della dio-
cesi di Spalato—Macarsca 1847*, s.l.s.a., str. 28. — Od 1858. do 1768. g. već u dubokoj
starosti župnikovao u Svinjšćim. Usp. NAS, S-M. Spisi god. 1868. pod br. 336. — Umro
je u rodnoj Ostrvici kao umirovljenik 13. III. 1876. Usp. NAS, S-M. Parice župe Ostr-
vica, umrl, god 1876.

⁷ Talijanski su okupatori nametali svoj jezik. Župnici su na okupiranom području
ipak u dopisivanju zadržali hrvatski, a budući da je službeni pečat stavljen na do-
kumente i razna posvjedočenja okupatoru bio previše uočljiv, oni su u dogovoru s
biskupom na župske pečate stavili natpis na tada međunarodnom crkvenom jeziku
latinskom, kako bi izbjegli talijanski. Izgled grohotskog župskog pečata iz tog raz-
doblja možemo vidjeti npr. u NAS, Poz. Računi crkvinarstva, pod »Grohote« na do-
pisu od 9. VII. 1943. Odmah uočavamo njegovu istovjetnost s onim na listovima 1r,
10v, 78r i 113v *Nasućnika*.

⁸ U Grohotama je od 1. IX. 1942. pa do početka 1944. g. župnikovao domaći sin don
Ante Cecić. On je nešto prije prisilne evakuacije s ovcem skupinom Soltana napu-
stio otok i pošao u zbjeg. Poslije je iz logora u El Shattu prešao u SAD, gdje i sada
živi. Dobro je ovdje spomenuti, da je on od 1. I. 1940. do 31. VIII. 1942. bio župnik
Trnbusa u Poljicima, odakle je ravno prešao u Grohote. Nije li upravo on bio onaj
svećenik koji je ovaj glagoljski rukopis prenio iz Poljica na Soltu? Šteta što je zadnjih
godina tako teško obolio, da nam nije u stanju riješiti ovu zagonetku (potpuno je
nepokretan i bez dara govora).

⁹ Njemački su vojnici neko vrijeme boravili u župskoj kući u Grohotama i tom pri-
godom uništavali inventar, a pri kraju rata kuća je bila posve demolirana. Poslje-
ratni su župnici kojekuda nalazili rasute knjige i spise i tek djelomično uspjeli spasiti
arhiv i biblioteku.

Zaključak

Da je ovaj rukopis iz druge polovice XVII. ili XVIII. stoljeća i pisan po uzoru na tiskana rimska izdanja nađen na otoku Krku ili uopće negdje na području riječke metropolije ne bi mu trebalo posvećivati posebnu pozornost, jer tamo je nađeno, registrirano i opisano mnogo daleko starijih i s povijesno-filološkog gledišta neusporedivo važnijih glagoljskih natpisa, liturgijskih kodeksa, dokumenata, matičnih knjiga i kojekakvih spisa. Splitska je nadbiskupija imala mnogo svećenika glagoljaša, poglavito poslije otvaranja glagoljaškog sjemeništa u Prikui (1750. g.), kad je u broju glagoljaša nadmašila krčku i bilo koju drugu biskupiju. Uza sve to na njezinu je području prava rijetkost i jedno uklesano ili napisano glagoljsko slovo iz razdoblja prije 1900. g.,¹⁰ a kamoli rukopisna knjiga iz bilo kojeg vremena. Naravno, sačuvalo se je mnogo glagoljskih misala i brevijara tiskanih u Rimu, od Levakovićeve misala (1631) i brevijara (1648), pa preko onih izdanja što su ih priredili rođeni Splićani Ivan Paštrić (brevijar 1688. i misal 1706. g.) i Matej Karaman (misal 1741. g.) sve do Camuzzi-Gocinićeve brevijara (1791. g.) i Parčićeva misala (1893. i 1905. g.), ne računajući ovdje Vajsov transkribirani misal iz 1927. g. Bez tih knjiga nije moglo biti glagoljaša. Sasvim drugačije stoji s pisanjem glagoljicom. Priličan broj sačuvanih natpisa u kamenu, matičnih knjiga, mnoštvo dokumenata i kojekakvih spisa na hrvatskom jeziku, plod djelatnosti glagoljaša splitske nadbiskupije, pisan je drugim slavenskim pismom: zapadnim tipom ćirilice koji već u XVI. stoljeću Splićanin Kaletić naziva »harvackim pismom«, a u novije se vrijeme za nj udomaćio naziv bosančica.¹¹

Prije pojave tiska i splitski su glagoljaši liturgijske knjige za vlastitu upotrebu pisali glagoljicom. O tom nema sumnje, iako su svjedočanstva rijetka. Najstarije bi svjedočanstvo za to mogao biti ulomak glagoljskog misala iz XII—XIII. stoljeća koji se čuva u riznici splitske katedrale.¹² Prije otprilike stotinjak godina Berčić je opisao dio glagoljskog obrednika iz sredine XV. stoljeća koji je, prema njegovim riječima, nađen negdje u Poljicima, a njemu

¹⁰ Sve matične knjige župa ovoga područja koje su vodili glagoljaši do prelaska na novi tabelarni sistem 1825. g. pisane su bosančicom. Pregledajući ih do sada smo samo u matici župe Kućice—Vinšće 1636—1745. našli na jednom mjestu nekoliko glagoljskih slova i to uz naslov »Dobra crkivovna svetoga Luke i svete Marie na »Brsu« pisan bosančicom župnik je Kadić-Kotromagnić s lijeve strane napisao godinu glagoljskim slovima, a s desne arapskim brojkama (č. h. j. ž. — 1637). Usp. HAZ, Mk 1257 list 17r. — U vrijeme poznate borbe za glagoljicu koja je bila na vrhuncu krajem XIX. st. župnici su mnogih župa splitsko-makarske biskupije postavili kratke glagoljske natpise. Najviše ih je na spomen-križevima podignutim povodom 1900. obljetnice Isusova rođenja. Tako na mnogim neretvanskim crkvama i sada stoje u zid ugrađeni križevi s dvostrukim tekstom, staroslavensko-glagoljskim: C.C. (1900.) ISUS HR'ST' BOG' CLO-VEK' (Z'ivet') C(esarstvuet') V(ladičestvruet') i hrvatsko-latiničkim: 1900. ISUKRST BOG ČOVİK ŽIVI KRALJUJE VLADA. Pokraj nekih crkava i kapela u župama Imotske krajine postavljeni su natpisi istog sadržaja, ali samo glagoljicom (na pr. u Zagvozdu uz kapelicu na glavnom dvorištu cesta, u Grabovcu na ogradnom zidu crkvenog dvorišta). U ondašnjem političkom ozračju to je moglo poprimiti značenje protesta protiv službene politike Austro-Ugarske monarhije koja je htjela što više istisnuti glagoljsko bogoslužje u našim primorskim krajevima. Tih su godina neki župnici dali uklesati na portalima novoposvećenih crkava spomen natpise glagoljicom i staroslavenskim jezikom (na pr. na župskim crkvama u Trilju i Docu Donjemu). U najnovije se vrijeme opet znade pojaviti po koje glagoljsko slovo ili riječ na nekim novopostavljenim umjetinama po crkvama (npr. na Dulčićevoj fresko-slici u splitskoj crkvi Gospe od Zdravlja i na njegovu mozaiku u nadbiskupskoj kapeli u Splitu).

¹¹ Usp. Benedikta ZELIĆ-BUĆAN, *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, Split, 1961, str. 8—9, gdje naglašava da su Poljičani i to pismo često nazivali »glagoljica«. U bilješci 10 upozorava na zabunu u koju je upao L. Jelić u svojim *Fontes historici* navodeći podatke o tobožnjim matičnim knjigama i natpisima pisanim glagoljicom na području splitsko-makarske biskupije.

¹² Stefanić zastupa hipotezu da ovaj spomenik potječe iz srednjovjekovne Bosne. Usp. Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije*, Slovo 6—8 (1957) str. 131—132. Razlozi koje za to navodi ne isključuju mogućnost da potječe iz Poljica ili kojeg drugog glagoljaškog predjela splitske nadbiskupije dublje u unutrašnjosti, što se nama čini vjerojatnijim. Uostalom ti su krajevi jezično i uopće kulturno-ekonomski bliži i u ono doba Bosni, pa ikavizmi i slično mogu jednako govoriti i za poljičku provenijenciju.

ga je donio na uvid bogoslov Pavao Čikeš.¹³ Tom se rukopisu poslije zameo trag.¹⁴ Koliko je nama poznato, to bi bilo sve što je do sada na području splitske nadbiskupije pronađeno i opisano, a jedva ima nade da bi se tu još nešto slična iz srednjega vijeka moglo naći. Naravno, u prošlim stoljećima naši seoski glagoljaši nisu imali na raspolaganju biblioteke u koje bi mogli pohraniti već istrošene primjerke svojih rukopisnih knjiga. Uostalom, u ono doba općenito nije bio razvijen smisao za historijsku vrijednost dugom upotrebom izlizanih i oštećenih listova iz rasutih knjiga. Glagoljaši su, kupujući nova tiskana izdanja, mogli smatrati najboljim načinom poštovanja starih, za njih svetih, a već neupotrebljivih ostataka glagoljskih misala, brevijara i obrednika, ako ih predaju plamenu, da se ne turaju kojekuda. Ako to nisu učinili, uništili su ih poslije Turci koji su po Poljicima Radobilji i drugim krajevima palili crkve i cijela sela, posebno u vrijeme osvajanja i opet za raznih pokušaja zbacivanja turskog jarma tijekom XVI. i XVII. stoljeća.

Upravo zbog rijetkosti ove vrste spomenika na glagoljaškom području srednje Dalmacije opisani je *Nasućnik* *iliti Diurn* dragocjeno svjedočanstvo, pravi dokaz da se je glagoljicom i ovdje pisalo još u prvim stoljećima novoga vijeka. Ta je činjenica poticaj istraživačima i uopće ljubiteljima naših starina, da nastave s traženjem, jer uza sve to što vjerojatnost novih pronalazaka glagoljskih rukopisa u ovim krajevima nije velika, ipak nije ni sasvim isključena.

¹³ Prema Berčiću ovaj obrednik »iznađe u spljetskih Poljicah svećenik Pavao Čikeš koji još godine 1866., kad bijaše dijakom u ovom bogoslovnom sjemeništu, meni ga izručil, da ga pregledam«. Ivan BERCIC, *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga*, Rad JAZU knj. 59 (1881) str. 160. — Šteta što ugledni autor ne spominje mjesto nego samo kraj u kojemu je nađen, a pitanje je da li se i tu precizno izrazio. Čikeš je rodom iz Zečevice, dakle ne iz Poljica nego s područja stare glagoljaške Radobilje gdje je također mogao nastati i sačuvati se takav rukopis. Spomenimo i to da je Berčićev dak Čikeš u vrijeme svog školovanja zacijelo posjećivao don Pavla Čikeša starijeg koji je tada župnikovao u Medovu Docu (od 1858. do smrti 1877. g.), a i tu se je, u granicama stare glagoljaške župe Zagvozda, mogao naći takav rukopis. U svakom slučaju nađen je na području tadašnje splitsko-makarske biskupije.

¹⁴ Sudeći po Berčićevim riječima: »meni ga izručil da ga pregledam«, zaključujemo da ga je Čikeš uzeo natrag. Svakako ne znamo kamo je poslije svršio. Ako je možda ostao kod don Pavlovih baštinih u Zečevici, vjerojatno ga je progutao plamen, jer su njemci 6. VI. 1944. izvršili odmazdu nad Čikešima paleći i ubijajući. Usp. Manijan Ivan CAGALJ — Ivan LENDIC, *Zadvarje — Zečevica na udaru vjetrova*, Zadvarje, 1975, str. 93.